

kitap haline gelmiş ve *el-Kitâbü'l-Man-
ûkî ed-devle hânî'l-müberhen 'ani'l-
i'ûkâdi's-şahîh ve'r-re'yi'l-müstakîm*
adını almıştır (*el-Cevâbü's-şahîh*, I, 19-
20). Bu kitap hakkında Karâfî (ö. 684/
1285) tarafından *el-Ecvibetü'l-fâhîra*
'ani'l-es'ileti'l-fâcira adıyla bir reddi-
ye yazmıştır. Ayrıca eser 1321'de Kıbrıs'tan
Şam'da bulunan İbn Teymiyye'ye
gönderilince o da aklî ve naklî delillerin
bulunduğu bu kitaptaki iddialara cevap
vermek üzere *el-Cevâbü's-şahîh*'i ka-
leme almıştır (I, 19).

Eser, kitabın telif sebebini açıklayan
bir mukaddime ve pek çok fasıldan oluş-
maktadır. İbn Teymiyye bu reddiyesin-
de Kıbrıs'tan gönderilen kitabın sistemi-
ne bağlı kalmakla birlikte çok defa işle-
diği konunun dışına çıkarak çeşitli açık-
lamalarda bulunur. Genellikle tenkidine
risâle yazarının sözünü naklederek baş-
lar. Kitapta takip ettiği metot, iddiaları
Kur'an, sünnet ve aklî-mantıkî delillerle
çürütmektir; ancak yer yer daha önceki
kutsal kitaplardan da deliller zikreder.
Pek çok yerde de dine sonradan karı-
şan bid'atları çürütmeyi hedef alan açık-
lamalarda bulunur.

el-Cevâbü's-şahîh'in dört temel özel-
liği vardır: Pavlus'un risâlesindeki iddia-
ların tenkidi, hıristiyanların kendi iddia-
ları için mesnet kabul ettikleri âyet ve
hadislerin doğru olarak tefsir ve izahı,
Tevrat ve İncil'deki bazı metinlerin yo-
rumunda hıristiyanların düştükleri ha-
taların tashihi, Yahudilik, Hıristiyanlık ve
İslâm'daki nübüvvet müessesesinin mu-
kayeseli tetkiki. Ancak kitabın temel he-
defi Pavlus'un risâlesindeki görüşlerin
reddedilmesidir. Bu risâlede altı temel
iddia vardır. 1. Hz. Muhammed hıristi-
yanlara değil sadece putperest Araplar'a
gönderilmiştir. Nitekim Kur'an da bu-
nu ifade etmektedir. 2. Hz. Muhammed
Kur'an'da Hıristiyanlığı övmüş ve onla-
rın kendi dinleri üzere kalmaları gerekti-
ğini belirtmiştir. 3. Kutsal kitaplar ve
peygamberlerin sözleri, Hıristiyanlığın
benimsediği ekânîm, teslîs ve ittihad ko-
nularının doğru olduğunu göstermekte-
dir. 4. Hıristiyan inançları aklen ve şer'an
doğrudur. 5. Hıristiyanlar muvahhidir.
Ekânîm ise İslâm'daki teşbih ve tescîmi
ifade eden naslara benzemektedir. 6.
Mesîh İsa Hz. Mûsâ'dan sonra kemal için
gelmiştir. Artık ondan sonra yeni bir
peygambere ihtiyaç yoktur. Sayda Pis-
koposu Pavlus'un eseri, bazı noktalarda
diğer hıristiyan polemik eserlerden fark-
lılık arzeder. Meselâ o Hz. Muhammed'in

nübüvvetini ve tebliğ ettiği Kur'an'ın vah-
yedilmiş olduğunu inkâr etmemekte, fa-
kat Kur'an mesajının cihanşümul olma-
dığını ve Hz. Muhammed'in sadece Arap-
lar'a gönderilmiş bir peygamber oldu-
ğunu ileri sürmektedir. Diğer taraftan
Hıristiyanlık'taki teslîs akîdesinin tevhid
inancı olduğunu iddia ederken "uknûm"
terimini kullanmamakta, teslîsi bir olan
Tanrı'nın üç ismi olarak izah etmektedir.

Dört cüzden oluşan *el-Cevâbü's-şah-
hîh*'in birinci cüzünde birinci, ikinci ve
üçüncü iddialar; ikinci cüzünde dördün-
cü iddia ve teslîs inancı; üçüncü cüzde
dördüncü iddia ile birlikte hulûl mese-
lesi, beşinci ve altıncı iddialar; dördün-
cü cüzde ise yine altıncı iddia cevaplan-
dırılmakta, bu arada Hz. Muhammed'in
nübüvveti ve bu konudaki Kur'ânî delil-
ler incelenmektedir. İbn Teymiyye, Pav-
lus'un Kur'an âyetlerini eksik ve yanlış
yorumladığını belirterek Kur'ânî mesa-
jin ve Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ci-
hanşümul olduğunu yine Kur'an âyetle-
riyle göstermekte, teslîsle ilgili iddiala-
rın ise kendi kutsal kitaplarındaki müp-
hem ifadelerden kaynaklandığını ortaya
koyarak Kitâb-ı Mukaddes'ten aldığı de-
lillerle teslîs inancıyla ilgili iddiaları çü-
rütmemektedir. Pavlus eserinin son bölü-
münde adalet dini ve fazilet dini olmak
üzere iki çeşit din bulunduğunu, fazilet
dininin adalet dininden üstün olduğu-
nu, Hıristiyanlığın fazilet dinini temsil
ettiğini, dolayısıyla fazilet dinine erişin-
ce artık daha fazla dinî terakkiye gerek
olmadığını söyleyerek Hıristiyanlığın İslâm'dan
öğreneceği hiçbir şeyin bulun-
madığını ve İslâm'ın hıristiyanlar için lü-
zumsuz olduğunu ileri sürmektedir. İbn
Teymiyye ise Pavlus'un dinin mahiyetini
yanlış anladığını belirtmekte, faziletsiz
bir adaletin veya adaletsiz bir faziletin
eksikliğini vurgulayarak İslâm'ın hem
adaleti hem de fazileti tam olarak bir
araya getiren yegâne din olduğunu or-
taya koymaktadır.

İbn Teymiyye bu çok geniş polemğin-
de yeni görüşler ileri sürmez. Bizzat ken-
disi istifade ettiği İslâm bilgilerinin adını
verir. Eserde İbn Teymiyye'nin özel-
likle Hasan b. Eyyûb, İbn Hazm ve İmâ-
mü'l-Haremeyn el-Cüveynî'den faydalan-
dığı görülmektedir.

el-Cevâbü's-şahîh'in birçok yazma
nüshası mevcuttur (Brockelmann, II, 123).
Eser ayrıca Kahire'de dört cilt olarak
neşredilmiştir (1322/1905, 1964). Kitap-
taki Tevrat ve yahudilerle ilgili bilgiler
Alfred Morabia tarafından "İbn Taymiy-

ya, Les Juifs et la Tora" adıyla (*St.I*, sy. 49
[1979], s. 91-122; sy. 50 [1979], s. 77-107),
Eutyhès'nin görüşleriyle ilgili tenkitle-
ri ise Gérard Troupeau tarafından "İbn
Taymiyya et sa Réfutation d'Eutyhès"
adıyla incelenmiştir (*BEO*, sy. 30 [1978],
s. 209-220).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-şahîh*, Kahire 1964,
I-IV; Di Matteo, *Ibn Taymiyya*, Palermo 1912;
E. Fritsch, *Islam und Christentum in Mittelal-
ter, Beiträge zur Geschichte der muslimischen
Polemik gegen das Christentum in arabischer
Sprache*, Breslau 1930, s. 25-33; Brockelmann,
GAL Suppl, II, 123; L. Marraccio, *Alcorani tex-
tus Universus*, Patavii 1968; Ma'a'l-Mektebe, s.
324-325; S. M. Stern, "The Oxford Manuscript
of Ibn Taymiyya's Anti-Christian Polemics",
BSOAS, XXIX (1959), s. 124-128; G. C. Anawati,
"Polémique, Apologie et Dialogue Islamo-
Chrétiens", *Euntes Pocete*, XXII, Roma 1969,
s. 407-411.

MEHMET AYDIN

CEVÂD ALİ

(جواد علی)

İraklı tarihçi
(1907-1987).

Kâzimiye şehrinde doğdu; ilk, orta ve
lise tahsilini Bağdat'ta yaptı. Daha son-
ra aynı şehirdeki Dârülmualimîne'l-âliyye'ye devam etti ve 1931 yılında bura-
dan mezun oldu. 1933'te doktora yap-
mak üzere Almanya'ya gitti; Hamburg
Üniversitesi'nde Mehdi konusundaki *Der
Mahdi der Zwölfer Schia und seine
vier Sabire* adlı tezini 1939 yılında ta-
mamladı ve Bağdat'a döndü. 1941'de
tutuklandı, yaklaşık iki ay hapisteye kaldı.
Başta mezun olduğu Dârülmualimîne'l-
âliyye olmak üzere çeşitli yüksek öğretim
kurumlarında tarih hocası yaptı ve Bağ-
dat Üniversitesi'nde profesörlüğe yük-
seltildi. 1947 yılında Bağdat'ta kurulan
el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-İrakî'nin kurucu
üyeleri arasında yer aldı ve bu müesse-
senin genel sekreterliğine getirildi. Bu
kurumun çıkardığı dergide birçok ilmi
makale yazdı. 1957 ve 1958 yıllarında
Amerika'da Harward Üniversitesi'nde mi-
safir profesör olarak ders verdi. 26 Ey-
lül 1987'de Bağdat'ta vefat etti.

Tarih sahasındaki ilmi çalışmalarıyla
tanınan Cevâd Ali araştırmalarını daha
çok İslâm öncesi Arap tarihine hasret-
miştir. Bu konudaki belli başlı kaynak
ve araştırmalar yanında bilhassa müsteş-
riklerin Arabistan'da yaptıkları arkeolo-
jik çalışmaların sonuçlarından faydalan-
mış, bu vesikalardaki bilgileri İslâm mü-

elliflerinin rivayetleriyle karşılaştırmıştır. Ayrıca Güney Arabistan'daki Arap lehçeleri ve özellikle Yemen tarihiyle meşgul olmuştur.

Eserleri. 1. *Târîhu'l-‘Arab kable'l-İslâm* (I-VIII, Bağdat 1950-1960). Cevâd Ali, daha sonra genişleterek yeniden kaleme aldığı ve *el-Mufaşşal fi târîhi'l-‘Arab kable'l-İslâm* adıyla yayımladığı (I-X, Beyrut 1968-1973) bu eserinde Câhiliye devri Arap tarihi kaynaklarını, Arap yarımadasının coğrafi durumunu, Araplar'ın nesebini, tarihini, Sâmililer, Keldâniler, Farslar, yahudiler, Yunanlılar ve Romalılar'la münasebetlerini, Kuzey ve Güney Arabistan'da kurulan İslâm öncesi devletleri, Araplar'ın dinî, siyasî, iktisadî, içtimâî ve medenî durumlarını, Hicaz bölgesini, Mekke, Medine ve Taif şehirlerini, Kâbe ve hac tarihini, Arap payırlarını ele alıp incelemiştir. 2. *Târîhu'l-‘Arab fi'l-İslâm: es-Sîretü'n-nebevîyye* (Bağdat 1961); 3. *Esnâmü'l-‘Arab* (Bağdat 1967). 4. *Târîhu's-şalât fi'l-İslâm* (Bağdat 1968).

Bu kitaplar yanında Cevâd Ali, içlerin de "Mevâridü Târîhi't-Taberî" (*MMİlr.*, I [1950], s. 143-231; II [1951], s. 135-190; III [1954], s. 16-56; VIII [1961], s. 425-436) ve "Mevâridü Târîhi'l-Mes'ûdî" (*Sumar*, XX/1, 2 [1964], s. 1-48) gibi değerli makaleler kaleme almış, ayrıca İdrîsî'nin *Şûretü'l-arz (Harâtatü'l-‘âlem)* adlı eserini neşre hazırlamıştır (Bağdat 1951).

BİBLİYOGRAFYA :

G. Avvâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifîne'l-‘Irâkıyyîn*, Bağdat 1966, I, 283-284; Bâkir Emîn el-Verd, *A'lamü'l-‘Irâkı'l-hadîş (1869-1969)*, I, 235-236; Sâlih Ahmed Ali v.dğr., "ed-Doktûr Cevâd Ali", *MMİlr.*, XXIX/1 (1408/1988), s. 282-294.

MUSTAFA FAYDA

CEVAD PAŞA

(1851-1900)

Osmanlı sadrazamı, müellif.

Afyonkarahisarlı Kabağaçlızâde Mîralay Mustafa Âsım Bey'in oğludur. Şam'da doğdu. Henüz on bir yaşında iken babasını ve annesini kaybetti. Rumeli Kazaskeri (daha sonra şeyhülislâm) Âtıfzâde Hüsameddin Efendi tarafından himaye edildi. İlk öğrenimini Bursa'da yaptı, askerî idâdîyi bitirdikten sonra Mekteb-i Harbiyye'ye girdi. 1871'de burayı bitirdi ve Erkân-ı Harbiyye sınıfına dahil oldu. Daha sonra yâver-i harb-i şehriyârîliğe getirildi. Sarayda bulunduğu sırada sürekli okuyarak bilgisini genişletti. Bu ara-

da kaleme aldığı *Ma'lûmâtü'l-kâfiye fi memâliki'l-Osmâniyye* adlı eserini pa-dîşaha takdim edince mükâfat olarak binbaşılığa yükseldi. Bir süre Harbiye Mektebi'nde matematik hocalığı yaptıktan sonra Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiyyesi'ne gönderildi. Doksanüç Harbi'ne Tuna cephesinde katıldı ve başarıları üzerine miralaylığa terfi etti. İstanbul'a dönünce Davutpaşa ve Rami'de istihkâm-lar yaptırdı. Savaştan sonra Sırbistan, Yunanistan, Rusya ve İran sınırları belirleme komisyonlarında bulundu. Dönüşünde bir süre *Ceride-i Askeriyye* gazetesinin başmuharrirliğini yaptı. 1884'te Çetine sefiriğine gönderildi. Aynı yıl mirivâlîliğe yükseldi. 1888'de Teftiş-i Askerî Komisyonu üyeliğine getirildi. 1889'da ferik oldu ve ertesi yıl Girit Askerî Fırkası Erkân-ı Harbiyye reisliğine tayin edildi. Burada aynı zamanda Girit valî vekilliğini de üstlendi.

Girit'teki çalışmaları II. Abdülhamid'i çok memnun eden Ahmed Cevad Paşa 1891'de önce müşirliğe, ardından da sadrazamlığa getirildi. Sadrazamlık döneminin en önemli hadisesi Ermeni meselesi ve bunun doğurduğu problemlerdir. Önce Merzifon, Yozgat ve Tokat'ta dış güçlerin tesiriyle ayaklanan Ermeniler daha sonra Sason Vak'ası'nı ortaya çıkardılar. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da bu olayları kıskırtmak istemeleri iç ve dış basında büyük yankılar uyandırdı. Cevad Paşa bu olaylar sırasında padişah-tan aldığı emirleri yerine getirmekten başka bir şey yapamadığı gerekçeyle saraya bir lâyiha sunarak sadâret mevkiinin yetkilerinin genişletilmesini isteyince 1895 yılında görevinden alındı. 1897'de tekrar ortaya çıkan Girit meselesini halletmek üzere oraya gönderildi. Daha sonra Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Suriye eyaletini ziyareti sırasında onun mihmandarlığıyla görevlendirildi, fakat Beyrut'a gönderilmeyerek mer-

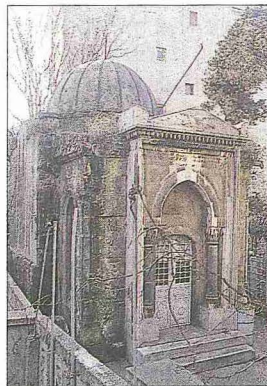
Cevad Paşa

kezi Şam'da bulunan Beşinci Ordu kumandanlığına tayin edildi. Bu görevde bir buçuk yıl kadar kalabildi. Bir süre önce yakalanmış olduğu tüberkülozdan dolayı Beşinci Ordu müşirliğinden istifa ederek İstanbul'a döndü, bir buçuk ay sonra da 9 Ağustos 1900 günü Nişantaşı'ndaki konağında vefat etti. Naaşı Fatih'teki Emîr Buhârî Zâviyesi karşısında anne ve babasının mezarlarının yanındaki kabristana defnedildi. Daha sonra buraya bir türbe yapıldı.

Zengin bir kütüphaneye sahip olan Cevad Paşa bunu dolaplarıyla birlikte İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne bağışlamıştır. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yüksek nişanlarla taltif edilen Cevad Paşa zeki, çalışkan ve dürüst bir kimse idi. Sadrazamlığı sırasında Bâbüalî me-murlarının boş zamanlarında kitap okumalarını sağlamak için Bâbüalî'nin bahçesinde bir kütüphane yaptırmıştır. Yakin zamana kadar Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın idare ve okuma salonu olarak kullanılan bu bina halen aynı kurumun birimlerinden birini teşkil etmektedir.

Cevad Paşa'nın kardeşi Şâkir Paşa da Osmanlı kumandanlarından olup bunun Halikarnas Balıkcısı olarak tanınan oğlu Cevat Şakir Kabaağaçlı son devir Türk hikâye ve roman yazarlarındandır.

Eserleri. Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve İtalyanca bilen Cevad Paşa oldukça hareketli geçen askerî ve siyasî hayatı boyunca bazı eserler de kaleme almıştır. 1. *Târîh-i Askerî-i Osmânî*. On cilt içinde yirmi kitap halinde yazmayı tasarladığı, fakat muhtemelen günümüze intikal eden üç cildini yazabildiği eserin I. cildinde (İstanbul 1297 r./1299) Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu, teşkilâtı, kıskıları, yeniçerilerin çeşitli yüzyıllardaki mevcutları, ulûfeleri, kıyafetleri, silâhları, âdetleri, isyanları ve nihayet ocağın ortadan kaldırılması ile bu ocağın asker

Cevad Paşa'nın türbesi - Fatih / İstanbul